

УДК 351

С. В. СТЕПАНЕНКО

**ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОЦЕСІВ
СУСПІЛЬНОГО ВІДТВОРЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ
НАЦІОНАЛЬНОГО БАГАТСТВА**

Розглянуто питання підвищення ефективності процесів суспільного відтворення; проаналізовано витoki та раціональне використання національного багатства.

Ключові слова: економіка, суспільне відтворення, національне багатство, процес, взаємодія, виробництво.

The questions of increase of efficiency of processes of public recreation are examined. Sources and rational use of national riches are analysed in addition.

Key words: economy, public recreation, national riches, process, cooperation, production.

Економіка як народногосподарський комплекс існує не стільки у формі накопичених матеріальних цінностей, скільки у вигляді процесу взаємодії і взаємозв'язків різних господарюючих суб'єктів. Цей складний і багаторівневий процес взаємодії можна розглядати як з позицій окремого підприємства, господарства, ринку, так і з позицій усього народногосподарського комплексу (макроекономіка).

Безперервний процес взаємодії господарюючих суб'єктів проходить на стадіях (або у фазах) виробництва, розподілу обміну та споживання матеріальних благ. Життєдіяльність суспільства передбачає постійний процес споживання матеріальних благ, що вимагає безперервності процесу виробництва. Слід мати на увазі, що дане протиставлення процесів виробництва і споживання є досить умовним, оскільки сам процес виробництва є, по суті, споживанням вироблених раніше матеріальних благ (засобів виробництва). Отже, постійне повторення процесу виробництва називається відтворенням.

З огляду на вищевикладене існує об'єктивна необхідність систематизувати науково-прикладні результати, які стосуються управління економічною системою раціональних відносин суспільного відтворення та використання національного багатства.

Сьогодні існує велика кількість досліджень, присвячених шляхам розвитку суспільного відтворення та збільшенню національного багатства країни. Вагомий внесок у дослідження проблеми національного багатства зробили відомі вчені Р. Дорнбуш [1], З. Ватаманюк, та С. Панчишин [2]. Важливу роль у дослідженні сутності суспільного відтворення відіграють праці таких учених, як М. Квак [4], В. Нестеренко, Л. Каніщенко, А. Чухно [5], О. Тітьоко [6] та ін.

Метою статті є дослідження сутності та циклічності суспільного відтворення як природної властивості економіки, а також огляд національного багатства країни у взаємозв'язку із суспільним відтворенням.

Суспільне відтворення – це економічний процес, в якому власне виробництво, розподіл, обмін і споживання постійно повторюються та відновлюються через результат виробництва – продукт, через відновлення ресурсів, з яких виробляється продукт, якщо ці ресурси є відновлювальними та залучення нових не відтворювальних ресурсів, а також через відновлення та розвиток форм і методів організації праці.

Теорія відтворення займає важливе місце в історії економічної науки. І це не випадково. Функціонування внутрішніх законів ринкової економіки і механізму економічного регулювання проявляється насамперед в суспільному відтворенні – його типах, характері, темпах і соціальних наслідках. На всіх етапах економічного розвитку об'єктивна необхідність відтворення зумовлюється процесом виробництва матеріальних благ – економічної основи життя суспільства. Для того щоб жити і творити, треба постійно споживати матеріальні блага, а для того щоб їх споживати, необхідно виробляти суспільний продукт. Коли споживання є безперервним, то й виробництво повинно постійно відновлюватися, повторюватися і відновлюватися.

Процес виробництва, взятий не як одноразовий акт, а в постійному повторенні та відновленні, називається суспільним відтворенням.

На рівні макроекономіки безперервний процес виробництва охоплює усі галузі і сфери народного господарства і відображає складні взаємозв'язки і пропорції всього народногосподарського комплексу.

Основними рисами відтворювального процесу в умовах ринкової економіки є те, що він:

- ґрунтується на багатоваріантних формах власності;
- визначається дією всієї системи об'єктивних економічних законів і передусім законами ринкової економіки;
- підпорядковується економічним інтересам товаровиробника;
- діє на основі органічного поєднання ринкових відносин і планового розвитку народного господарства [2].

Відтворення являє собою безперервний рух і відновлення процесу створення життя (існування), певної системи (природної, суспільної). Це означає, що, виникнувши або історично сформувавшись, та чи інша система може бути життєздатною тільки за умов постійної реалізації механізмів її відтворення. Існування природних систем забезпечується за рахунок відтворення як окремих біовидів та популяцій, так і цілих екосистем, тоді як суспільство своїм існуванням завдячує нескінченному оновленню та повторенню різних форм відносин між індивідами (сім'я, громада, підприємство, країна). Фактично відтворення є необхідною умовою існування різних систем, оскільки з припиненням його реалізації відбувається занепад, результатом якого може бути деградація, повна руйнація та зникнення системи або її трансформація в іншу форму. Тому,

говорючи про відтворення системи, маються на увазі її самозбереження, самопідтримка, оновлення тощо.

Згідно з концепцією Всесвітньої комісії з навколишнього середовища та розвитку вважається, що “Суспільство у змозі зробити розвиток стійким – тобто гарантувати, що він відповідає потребам сьогодення, не піддаючи при цьому ризику можливість прийдешніх поколінь задовольняти свої потреби”. Тобто соціальний захист населення та попередження екологічної кризи, безпосередньо пов’язані з національним багатством, елементи якого в свою чергу створюють основні фактори стійкого розвитку [3].

Суспільне виробництво є виробництвом для задоволення людських потреб і знаходиться в постійному русі, проходячи такі стадії: власне виробництво, розподіл, обмін і споживання продуктів і послуг. Усі ці чотири стадії суспільного виробництва, по-перше, взаємопов’язані в єдиному процесі і взаємодіють між собою; по-друге, перебувають у постійному економічному кругообігу. Для існування людського суспільства виробництво має постійно відновлюватись через свої чотири стадії, адже без особистого споживання неможливе існування людей.

Для цього процесу необхідне постійне відновлення всіх факторів виробництва: робочої сили, засобів виробництва, природних ресурсів та середовища існування. При цьому відновлення останнього – нагальна потреба суспільного відтворення в сучасних умовах інтенсифікації виробництва.

Відновлення робочої сили пов’язане з відновленням працездатності її і в ширшому розумінні з підготовкою замість працівників, які відходять від виробництва, наступної належної зміни. Цього можна досягти постійним відновленням предметів і засобів особистого споживання, розвитку системи соціального захисту, підготовки працівників відповідної кваліфікації тощо.

На початку кожного наступного циклу економічного кругообігу слід мати необхідні засоби виробництва. Спрацьовані засоби праці (машини, механізми, технологічні лінії, будівлі, споруди тощо) мають бути замінені на нові чи відремонтовані, а використане паливо – відновлене. Відтворення не може відбуватися і без відновлення предметів праці (запасів сировини).

Складовими процесу відтворення сьогодні стало відтворення природних ресурсів, які використовують у процесі виробництва, та середовище проживання людей у цілому. Для постійного відтворення необхідне постійне відновлення природних ресурсів: поновлення родючості земель, лісних масивів, підтримання чистоти водних і повітряних просторів тощо. Особливого значення набули, по-перше, раціональне використання таких не відтворювальних ресурсів, як нафта, газ, металеві руди; по-друге, пошук на основі наукових досягнень заміни їх іншими джерелами енергії та сировиною.

Обов’язковою складовою процесу суспільного відтворення є його натуральна речова частина у вигляді відновлення продуктивних сил. При цьому надзвичайного значення набуває проблема пропорційності – певних кількісних співвідношень між складовими суспільного виробничого циклу. При поновленні

виробничого циклу необхідно не просто мати робочу силу і засоби виробництва, а співвідношення їх у конкретних пропорціях. Порушення пропорційності неминуче призводить до зниження ефективності суспільного виробництва і негативно впливає на розвиток багатства суспільства та добробут його членів.

У науковій економічній літературі за кількісною ознакою виділяють такі види відтворення: звужене (при зменшенні обсягів виробництва й споживання), просте (при збереженні масштабів виробництва й споживання) та розширене (при збільшенні обсягів виробництва й споживання), а також відтворювальне зростання, що зумовлений інтенсивним типом фондозберігаючого відтворення ресурсів, необхідного й додаткового продукту, кількісними та якісними прогресивними трансформаціями на основі інвестиційної діяльності й інноваційної складової.

Відтворення як процес “перетворення передумов у результат, а останнього – знову в передумови” являє собою “єдність, взаємозв’язок і взаємодію окремих стадій руху суспільного продукту, які, як правило, слідують одна за одною”. Такими стадіями руху є виробництво, розподіл, обмін і споживання. При цьому процеси відтворення є основою будь-якого господарства, а на його стадіях формуються не тільки засоби виробництва й предмети споживання, але й послуги та духовні цінності [8].

Класик вітчизняної політичної економії М. Туган-Барановський відзначав, що “господарство є сукупністю дій людини, спрямованих на зовнішню природу, і має за мету створення матеріальної обстановки, необхідної для задоволення наших потреб, а його предметом є зовнішня природа, а не людина”. Тому логічно припустити, що відтворювальний процес реалізується в системі взаємовідносин між людиною, суспільством і зовнішнім середовищем. У межах такої системи А. Плякін виділяє шість виробничих факторів: людський, техніко-технологічний, природно-ресурсний, інформаційний, інституційний та організаційний, перші три з яких формують групу трансформаційних факторів, а останні три – транзакційних факторів. Трансформаційні фактори людської діяльності безпосередньо перетворюють речовину природи в необхідні (споживчі) для людей форми, а транзакційні – створюють зв’язки й відношення координації і субординації, поля взаємодій різних господарюючих суб’єктів [4]. Розглянемо, як дані фактори забезпечують поступову реалізацію всіх стадій відтворювального процесу (рисунок).

Так, центральною в цій схемі є людина, задоволення потреб якої й запускає весь відтворювальний процес, тому за допомогою людського та техніко-технологічного факторів здійснюється вплив на “простір і природні ресурси” й реалізується стадія виробництва. Через трансформаційні фактори людина впливає на зовнішнє середовище й трансформує його в прийнятні для себе форми. Суспільний вплив на середовище спрямований на суспільні цілі виробництва. Природно-ресурсний фактор при цьому визначає “просторово-часові масштаби ефективної життєдіяльності суспільства в природному середовищі, характер і

способи задоволення його потреб з урахуванням доступного природно-ресурсного потенціалу” [4]. Ще раз звертаючись до слів М. Туган-Барановського, слід відмітити, що “природа ставить зовнішні межі людської діяльності, і вся суспільна діяльність повинна здійснюватись у цих межах”.

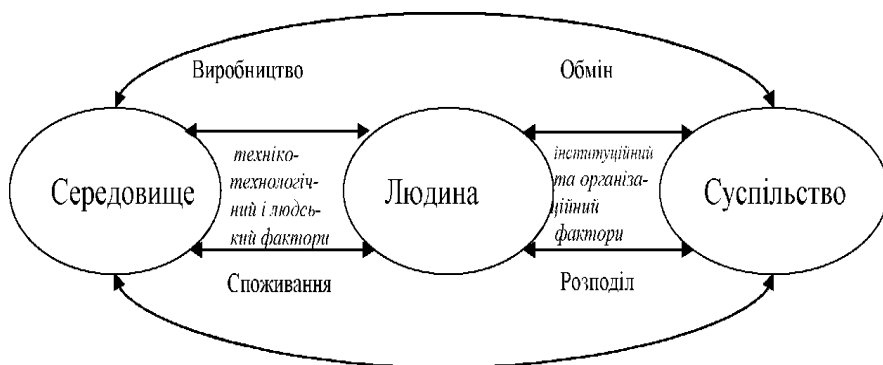

Рисунок. Схема відтворювального процесу

Відтворення має два типи – просте і розширене. Просте відтворення – такий процес виробництва, який відновлюється в незмінних обсягах. Це має місце за умов, коли додатковий продукт використовується для особистого споживання власником засобів виробництва. При розширеному відтворенні відбувається кількісне і якісне зростання кінцевих результатів виробництва. Таке відтворення можливе за умов, коли додатковий продукт використовується не тільки на особисте, а й виробниче споживання, тобто коли його частка використовується для нагромадження.

В економіці інколи спостерігається і звужене відтворення. Воно характеризується повторенням суспільного виробництва в обсязі, що є меншим, ніж у попередньому періоді. Це може відбуватися внаслідок економічних криз, природних катаклізмів, стихійного лиха, а може бути і результатом суб’єктивної некомпетентної економічної політики держави, її владних структур і суб’єктів господарювання.

Вирішальну роль у розвитку сучасного суспільства відіграє розширене відтворення, оскільки за його умов відбувається стійке розширення масштабів діяльності суспільного виробництва, що ґрунтується на збільшенні розмірів застосованої праці, кількісне та якісне збільшення обсягів виробленого продукту. По суті, йдеться про економічне зростання.

Про результати розширеного відтворення економічного потенціалу певної країни найповніше уявлення дає національне багатство.

Національне багатство — це сукупність нагромаджених (накопичених) матеріальних благ (засобів виробництва та предметів споживання), створених працею попередніх і теперішнього поколінь людей і залучених до економічного обороту природних ресурсів та фінансових коштів.

Дослідження категорії національного багатства необхідне тому, що багатство нації є важливим показником економічної могутності й потенціалу країни. У динаміці національного багатства втілюється ефективність суспільного відтворення, тобто кінцевий результат економічної діяльності суспільства. Невиробнича частка національного багатства – один із показників рівня життя людей, тому що їх потреби задовольняються не тільки за рахунок поточного виробництва, а й нагромадженим раніше майном неvirобничої сфери і домашнього господарства. Крім того, динаміка національного багатства загалом, особливо зростання основних виробничих фондів, характеризує зростання навантаження суспільства на навколишнє середовище [5].

Національне багатство є різноманітним за своїм складом і змістом, а також за роллю в суспільному відтворенні. Не можна заперечувати, що існують перехідні процеси у відтворенні самого національного багатства, і що без з'ясування їх суті не можна говорити про наукову методологію дослідження багатства, його кількісні виміри і, тим більше, методи прогнозування кількісних і якісних змін в багатстві.

Перехідні процеси стосовно до відтворення національного багатства зачіпають як його соціальну, так і матеріально-речову природу. Перехідний стан соціальної природи багатства характеризується складними, суперечливими і неоднозначно оцінюваними процесами зміни відносин власності, перш за все, у зв'язку з роздержавленням і приватизацією. Перехідний стан матеріально-речовинної природи багатства характеризується зрушеннями в його структурі і навіть загальної величини. Певну роль тут відіграє, зокрема, відмова від притаманних попередній економічній системі “ідеологічних догматів” накопичення багатства, що мали своїм наслідком неефективність його використання, як для цілей виробництва, так і для цілей споживання [6].

Мається на увазі відмову від бездумного курсу на нарощування виробничих потужностей як самоцілі. Таке зміщення акцентів у накопиченні багатства сьогодні очевидно, і вже сьогодні можна говорити про формування вихідної бази ринкового механізму регулювання процесів накопичення багатства. Цей механізм поки недосконалий, він потребує суттєвого впливу з боку держави, проте цей вплив не може і не повинен повернути країну до тієї ситуації, коли формальне “зростання” багатства мало пріоритет над ефективністю його використання.

Відповідно, оцінка, аналіз і прогнозування національного багатства сьогодні стають важливими “робочими інструментами” формування сучасної моделі українського “соціального ринкового господарства”. Це пов'язано з низкою факторів. По-перше, в сукупному споживанні населення помітно зростає роль нагромаджуваних благ. По-друге, в багатстві отримують відображення кількісні та якісні параметри стану природного середовища, яке стає значущим

пріоритетом соціально-економічного розвитку. По-третє, в якомусь сенсі долається одвічне “відчуження” багатства від людини; багатство все більше стає не тільки виразом якогось запасу речових благ, що належать людині, але і уособленням рівня розвитку самої людської природи [9].

Головними проблемами щодо визначення обсягу національного багатства за умови розширення його складу є проблеми, пов’язані з організацією обліку окремих видів майна та елементів нематеріального багатства, які зараз не враховуються; оцінки окремих елементів багатства, зокрема, природних ресурсів. Для оцінки цих елементів розроблено відповідні методи, які відрізняються від традиційних, за принципами і наслідками розрахунків. Природні ресурси, зокрема, можна оцінювати за допомогою розроблених економічних кадастрів шляхом інвентаризації окремих видів ресурсів. Для оцінки запасів мінеральної сировини можна використовувати суму вартості витрат, пов’язаних із відкриттям і облаштуванням окремих видів корисних копалин. Значну частину ресурсів можна оцінити на основі розрахунків сільськогосподарської (диференційної) та гірничої ренти. Лісові ресурси можна оцінювати на рівні вартості лісу, що перебуває в експлуатації, або на рівні витрат за весь час існування якоїсь частини лісового фонду на підтримання лісу в певному стані. Так само можна визначити оцінку водних ресурсів, рибних багатств, ресурсів дичини тощо. Разом з тим для характеристики національного багатства та його складових частин у вартісному вигляді завжди слід виходити з економічної оцінки та прибутковості кожної з них.

При переході до ринкових відносин для визначення обсягу та динаміки національного багатства слід враховувати також деякі методологічні підходи. Вартісна оцінка будь-яких елементів національного багатства не може спиратися тільки на визначення витрат, які зростають здебільшого автономно, а повинна відображати і функціональні результати, в ім’я яких здійснюється процес нагромадження.

З цього погляду нагромадження основних виробничих фондів слід оцінювати насамперед відносно динаміки їх потенціалу (сукупної потужності), тобто здатності виробляти продукцію. Тому до окремого елементу національного багатства треба віднести нагромадження військового майна, що має самостійне функціональне призначення. Динаміку основних фондів оборонної промисловості, накопичення військової техніки необхідно оцінювати на основі критерію розумної оборонної достатності.

Основні невиробничі фонди необхідно визначати, виходячи з потреби у відповідних послугах, тобто здатності забезпечити населення житлом, здійснити право на охорону здоров’я, освітою тощо, а не за кількістю ліжок, учнівських місць, вчителів, лікарів та інших витратних показників.

Природні ресурси треба оцінювати не за витратами на їх видобування, які швидко збільшуються, створюючи ілюзію збільшення національного багатства, а за принципом рентної оцінки та “доходоутворюючого фактора”, що відображає убування (зменшення) їх споживчої вартості [5].

Проведене українськими вченими дослідження виявило головні чинники, які здійснюють найсуттєвіший вплив на процес зміни обсягу національного багатства України. До них належать такі домінуючі фактори макроекономічної нестабільності, як рівень безробіття та рівень інфляції [7].

Отже, підводячи підсумки з даного дослідження, можна зробити висновок, що головною тенденцією розвитку економіки країни на середньо- та довгострокову перспективу є заповнення втрат національного багатства і підвищення економічної та соціальної ефективності його використання за рахунок поєднання механізмів ринкового господарства та заходів державного регулювання процесів накопичення і споживання.

Кінцевою метою державної політики щодо збереження національного багатства є створення умов, які сприятимуть сталому економічному розвитку та макроекономічній стабільності в Україні. У подальших дослідженнях цієї проблематики домінуючою повинна стати така політика держави щодо ефективного використання національного багатства, яка б повністю враховувала національні інтереси з позиції оптимізації власного потенціалу й потреб української нації.

Література:

1. *Дорнбуш Р.* Макроекономіка / Р. Дорнбуш ; пер. з англ. В. Мусієнко та В. Овсієнко. – К. : Основи, 2005. – 170 с.
2. Економічна теорія: макро- та мікроекономіка / за ред. З. Ватаманюка та С. Панчишина. – К. : Альтернативи, 2005. – 210 с.
3. *Вайцзеккер Э.* Фактор четыре. Затрат – половина, отдача – двойная. Новый доклад римскому клубу / Э. Вайцзеккер, Э. Ловинс, Л. Ловинс. – М. : Academia, 2000. – 400 с.
4. Курс экономической теории. Учебник / под ред. А. В. Сидоровича. – М. : ДИС, 2001. – 832 с.
5. Економічна теорія : Політекономія / за ред. В. М. Семененко та А. Р. Кравчука. – К. : Основи, 2007. – 185 с.
6. *Квак М. В.* Національне багатство в системі формування екологічно-збалансованого розвитку економіки України / М. В. Квак // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – 2008. – С. 15–21.
7. Основи економічної теорії: Політекономічний аспект / за ред. Г. Н. Климко, В. П. Нестеренко, Л. О. Каніщенко, А. А. Чухно. – К. : Вища шк., 2005. – 220 с.
8. *Рябушкин Т. В.* Статистика / Т. В. Рябушкин // Экономическая энциклопедия. – М. : Полит. экономия. – 1980. – С. 42–43.
9. *Тітьоко О. М.* Система макроекономічного рахівництва : навч. посіб. / О. М. Тітьоко. – К. : КНЕУ, 2008. – 310 с.

Надійшла до редколегії 18.01.2013 р.